

„Laisvės norim“: patriotai Stanislovo Moravskio atsiminimuose

Lietuvos antrosios Respublikos šimtmečio proga Stanislovas Moravskis (Stanisław Morawski, 1802–1853) mums užduoda nelengvą patriotizmo temą. Moravskio tekstai atskleidžia, koks daugialypis ir prieštaringas gali būti patriotizmo jausmas. Jo eilėraštis „Kas ta šalis“, pradantis XIX a. viduryje parašytą atsiminimų knygą *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje*, paviršutiniškai žvelgiant, regisi visai nepatriotiškas – jame išsakomas nusivylimas tėvynės tikrove, nešykštima daug karčių žodžių jos blogybėms. Vis dėlto šis tekstas yra autoriaus patriotizmo išraiška. Juk jis parašytas parafrazuojant žymų meilės lyrikos kūrinį – Johanno Wolfgango Goethe’s 1815 m. sukurtą eilėrašį „Kennst du das Land?“. Tad Moravskio eilėraštis taip pat yra *meilės* eilėraštis – parašytas iš tokio pat gyvenimo pilnatvės ir palimos lūkesčio, siejamo su savo kraštu, ir skausmo, matant to krašto blogybes. Šio eilėraščio kartūs žodžiai išsakomi ne neutralaus teisėjo, pašaliečio, o to, kuris su šiuo sužalotu kraštu tapatinasi, jis neatsisako jo kaip savasties, eilėrašį užbaigęs fraze: „Mana šalis“. Ši Moravskio patriotinė laikysena ypač aktuali šiandieną – ji, regis, sujungia dvi XIX a. patriotizmo sampratas: XIX a. pradžios Vilniaus liberalių intelektualų, Nenaudėlių draugijos narių puoselėtą nuostatą, kad patriotizmas yra blogai suprastas, jei jis neišleidžia savasties kritikos, jei manoma, kad kritikuoti tėvynės tikrovę yra nepatriotiška; ir Vilniaus universiteto Filomatų draugijoje puoselėtą nuostatą, jog patriotizmas neįmanomas be pagarbos ir meilės „tėvyniškiems dalykams“. Moravskio tekste kritiką atsveriantis ryšys su Goethe’s meilės eilėraščiu parodo, jog šio teksto kalbančiajam „mana šalis“ apskritai yra verta meilės eilėraščio, net jei *dabar* jis tokio gryna forma ir negali parašyti.

Du Moravskio atsiminimų herojai, poetai Antanas Goreckis (Antoni Gorecki, 1787–1861) ir Tomas Zanas (Tomasz Zan, 1796–1855), svarstant patriotizmo temą, atrodo svarbūs ir dėl to, kad jų kūryba prieštarauja ir priešinasi vienai Moravskio eilėraštyje išsakytų blogybių: suvaržytai asmens ir žodžio laisvei:

Kas ta šalis, kur privalu liežuvį
Laikyt tvirtai ir užsikimšt ausis,
Neišsiduot, kas sieloj, nes – pražuvęs;
Kas ta šalis?

(Vertė Regina Koženiauskiėnė.)

Goreckis, karys poetas, dalyvavęs Napoleono armijos kovose, lenkų legionuose, 1830–1831 m. sukilime, savo patriotines nuostatas įgyvendino ir veiksmu, ir žodžiu. Kaip rašytojas ir patriotas jis subrendo Apšvietos epochoje, šeimoje, kurioje buvo įprasta „garsiai ir drąsiai“ kalbėti patriotizmo temomis. Tad poezija jam buvo visų pirma žodžio laisvės išraiška. Goreckio kūrybai tiktų tokia formulė: poeziją gali kurti tik laisvas žmogus. Tuo atveju, kai poezijoje jis naudodavosi laisve tiesiai, artvirai ir su pagarba išsakyti savo vertybes, jis kurdavo aukštojo stiliaus odes, giesmes. Tada, kai norėdavo ką kritikuoti, pasišaipyti iš blogybių ir ydų, kurdavo pasakėčias, dėl kurių ypač buvo populiarus ir mėgstamas rašytojas.

Du Goreckio kūrybinės biografijos įvykiai raiškiai rodo, kaip autorius naudojosi žodžio laisve poezijoje. Jis buvo vienas pirmųjų rašytojų Lietuvoje, suimtų ir įkalintų būtent už literatūros kūrinį, kuriame išsakyta valdžios kritika. Tai buvo 1828 m. parašyta „Pasakėčia apie vežikus“ – joje Goreckis sukūrė istoriją apie arklių prižiūrėtojus dideliame ūkyje, kurie kankina lenkiškos veislės arklius taip, kad „net kraujas tykšta“, juos marina badu, vogdami avižas, o ūkio savininkui skundžia juos kaip nepaklusnius, užsispyrusius, priešiškus ir niekam vertus; juos esą gali sutramdyti tikta griežta disciplina, nors iš tiesų, jei būtų elgiamasi su jais padoriai, jie „pavytų vėją laukuose“, būtų „pasirengę stoti prieš pabūklus“. Taigi pasakėčioje Goreckis išsakė mintį, – beje, labai panašią, kaip ir vėliau Moravskis, savo atsiminimuose komentuodamas Rusijos valdžios elgesį Filomatų ir Filaretų proceso metu – jog imperijos prisijungtų buvusios Abiejų Tautų Respublikos kraštų žmonės galėtų būti geri, lojalūs piliečiai, jei valdžia su jais elgtųsi kaip su laisvais ir lygiaverčiais žmonėmis, teisingai ir padoriai, o ne išnaudotų, žemintų ir savavaliautų. Be abejonės, to meto skaitytojams, Goreckio ir Moravskio amžininkams, šios pasakėčios siužeto prasmė, nurodanti į neseniai pasibaigusią ir Lietuvos visuomenę sukrėtusią Filomatų ir Filaretų bylą, turėjo būti akivaizdi, greičiausiai dėl to ir valdžios reakcija buvo tokia stipri. Goreckio pasakėčioje galima justu Lietuvos ir Lenkijos bajoriškojo respublikonizmo dvasią – išsakytą pasidarygėjomą prievarta ir absoliutine valdžia.

Kitas Goreckio, kaip žodžio laisvės poeto, biografijos momentas – dešimtmečiu anksčiau, 1817 m. parašytas „Himnas Dievui, prašant išsaugoti laisvę“. Įdomi šio eilėraščio genezės istorija ir vėlesnis likimas. Ši eilėraščių Goreckis sukūrė iš pasipriešinimo žodžio laisvės pažeidimui, t. y. tokiam atvejui, kai poezija imama naudoti kaip valdžios įtvirtinimo įrankis, skiriama pagarbinti grobikiškiems valdovams. Šiuo tekstu jis atitaisė savo vyresniojo kolegos, žymaus lenkų klasicizmo poeto Aloyzo Felinskio (Alojzy Feliński, 1771–1820) klaidą, kai šis, 1816 m. pagal Rusijos didžiojo kunigaikščio Konstantino užsakymą parašė eilėraščių „Tautinė giesmė prašant gerovės karaliui“. Felinskio giesmė buvo sukurta pagal Jungtinės Karalystės himną „Dieve, saugok Karalių“ („God Save the King“), ir buvo skirta pažymėti Lenkijos Karalystės, pavaldžios Rusijos imperijai, sukūrimo metines.

Felinskio giesmės refrene išsakomas prašymas – „Mūsų karalių išsaugok mums, Viešpatie!“ – buvo analogiškas kaip Jungtinės Karalystės himne, tačiau Lenkijos politiniame kontekste jis reiškė maldą už Lenkijos Karalystės monarchą, kuriuo pagal Vienos kongreso nutarimą buvo Rusijos imperatorius Aleksandras I. Matyt, Goreckiui tasai refrenas buvo niekaip nepriimtinas, ir jis sukūrė giesmę, kurioje prašoma ne Karaliaus gerovės, o pabrėžtinai – laisvės; pažodžiui: „Išlaikyk mus, Viešpatie, laisvus“. Goreckio požiūriu, žmonių laisvė svarbesnė už karaliaus saugumą ir gerovę:

Gali pasaulį dešine galinga
Sugriauti mirksniu ir prikelti, Tėve,
Gali su meile ir vargšus apginti,
Tėvų Tu mūsų nemirtingas Dieve!
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.
[...]

Netekom laisvės mes tik mirksnį vieną,
Bet ašarų ir kraujo upės plaukia,
Jei ją visai atimtum iš vargdienių,
Kokia tada lemtis žiauri jų laukia?
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

Kūrėjau! Vienas tavo žodis kėlė,
Iš dulkių leidai mums patirti būtį.
Jei panorėsi, versk mus dulkėm vėlei,
Tik meldžiam: trokštam laisvos dulkės būti.
Maldas aukojam prie tavų altorių,
O, Dieve, vieno prašom – laisvės norim.

(Vertė Regina Koženiauskienė.)

Felinskio ir Goreckio giesmės sulaukė ne vienos parafrazės, galiausiai iš jų abiejų tekstų susiformavo viena žymiausių XIX a. patriotinių giesmių Lietuvoje ir Lenkijoje – tai giesmė „Dieve, kuris Lenkiją“ („Boże, coś Polskę“). Joje galiausiai ir įsitvirtino Goreckio tekstui būdingas laisvės prašymas, o giesmė ilgainiui tapo nepaklusnumo oficialiai valdžiai manifestacija, giedota sukilimų metu, ypač 1863 metais (vadinta „1863 m. Marselietė“). 1861 m. giesmė buvo išversta į lietuvių kalbą, platinama Lietuvos dvasininkų, giedama per patriotines demonstracijas, solidarizuojantis su Lenkijos visuomene po kruvinių įvykių, Rusijos kariuomenei išvaikius demonstracijas Varšuvoje 1861 m. vasario ir balandžio mėnesiais. Vienas tokių vertimų priskiriamas lietuvių literatui, istorikui, visuomenės veikėjui Mikalojui Akelaičiui (1829–1887), jis vadinasi „Giesmė už Tėvynę“, jos refrene taip pat išsakomas laisvės prašymas:

Dieve, kurs lenkus per amžių daugybę
Ant sparnų Tavo apiekos nešiojai,
Davei jiems šlovę ir didžią galybę,
O nuog neščeščių meilingai dabojai.
Keliame maldas prieš altorius tavo,
Tėvynę valną gražink mace savo.

Taigi Goreckio pataisa buvo teisinga, savalaikė ir lemtinga.

Tomo Zano, kaip ir jo bičiulių, likimas simbolizuoja visos Lietuvos jaunuomenės kartos lemtį Rusijos imperijoje – kartos, kuri gimė ir užaugo po Respublikos žlugimo, turėjo didelių kūrybinių, intelektualinių, galiausiai politinių aspiracijų. Nuo paauglystės veikiami napoleonmečio meto išsivadujamosios kovos idėjos, šie jaunuoliai subrendo Vilniaus universitete, susikūrę savą „jaunuomenės respubliką“, Filomatų draugiją.

Jaunesnioji Zano karta patriotizmo sampratai suteikė naują akcentą: jiems patriotizmas buvo neatsiejamas nuo autentiško žmogaus gyvenimo, nuo buvimo tokiu, koks esi, ir galimybės savo individualybę laisvai atskleisti kartu su kitais. Tad patriotizmas šiai kartai reiškia įsipareigojimą tokioms vertybėms, be kurių

autentiškas žmogaus buvimas yra neįmanomas. Pavyzdžiui, gimtoji kalba, tėvynės istorija reikšmingos todėl, kad jos padeda žmogui autentiškai išsiskleisti, megzti nuoširdžius, atvirus ryšius su kitais. Zanas tokias nuostatas įrašė eilėraštyje „Laimingas, ką dorybė“, kurį galima laikyti vienu programinių Filomatų eilėraščių, šalia Adomo Mickevičiaus (Adam Mickiewicz, 1798–1855) „Jau nuo giedros padangės“, „Ei, džiaugsmu jau akys tviska“ bei Jono Čečioto (Jan Czeczot, 1796–1847) „Tirtėjas“. Zano eilėraštyje Filomatų draugija nusakoma tarsi sala, kurioje žmogus gali be baimės, nesislapstydamas būti savimi, atverti savo jausmus. Tokia aplinka palanki kūrybiniam darbui ir saviraiškai: „Laimingi! Nes mus jungia vienas saitas sielos / Ir draugystės šventovėj brangiam darbui sieja...“ (vertė Vladas Braziūnas). Tokį darbą Zanas ir jo bičiuliai matė kaip savo kartos, užaugusios politinės nelaisvės sąlygomis, tikslą: „Jeigu kardu negalime – plunksna garsėkim“.

Zanui nebuvo lemta labiau pagarsėti plunksna, jo talentas poezijoje nespėjo išsiskleisti, nors rodė nemažą žadančių ženklų. Iš jų matyti – kaip, pavyzdžiui, iš baladės „Neris“ ar išlikusių herojinės-komiškosios poemos „Pagrobtoji tabokinė“ fragmentų, – jog kitaip susiklosčius aplinkybėms, Zanas galėjo būti pirmasis vilnietiškojo regionalizmo poetas, savo kūryboje įprasminęs šio miesto kraštovaizdį, jo detales. Štai baladėje „Neris“, perrašydamas plačiai Europos literatūroje žinomą siužetą apie įsimylėjėlių žūtį dėl fatališko apsirikimo, sukūrė poetinę legendą apie Neries upės vardo kilmę. Vietinė kultūra, kraštovaizdis, realijos – visa tai Zanui buvo verta poetinės kūrybos kaip žmogaus autentiško buvimo ir saviraiškos šaltinis. Tačiau Zanas savo patriotines nuostatas – taip pat kaip ir Goreckis – įgyvendino ne tik žodžiu, bet ir veiksmu. Filomatų draugijoje jis atsiskleidė kaip charizmatiškas jaunimo lyderis, moralinis autoritetas, atlaikęs nelengvus išbandymus Filomatų ir Filaretų proceso metu bei tremtyje Rusijoje.

Goreckio ir Zano kartų patriotizmą literatūrine kalba raiškiausiai buvo lemta išsakyti Mickevičiui. Simboliška, kad abu šiuos poetus Mickevičius netiesiogiai paminėjo savo kūrinuose, parašytuose emigracijoje, po 1830–1831 m. sukilimo. Į poetinę dramą *Vėlinės* Mickevičius įtraukė Goreckio pasakėčią apie velnią ir grūdus, kurią pasakoja vienas dramos herojų, įkalintų Bazilijonų vienuolyno celėje, o poemoje *Ponas Tadas*, bajorų kivrčo scenoje įvedė tokius epizodinius veikėjus, vietinius bajorus, neteisėto antpuolio priešininkus, kaip Mickevičių, Zaną ir tris Čečiotus. Reikšminga, jog toje scenoje Zanas ir Čečiotai apgina įsiau drinusios šlėktos užpultą Mickevičių. Poemos autorius, kurdamas savo ir bičiulių bendravardžius veikėjus, neabejotinai įsivaizdavo alternatyvaus likimo epizodą – kas būtų jie, jei likimo jiems būtų buvę lemta gimti anksčiau, gyventi tradicinį provincijos bajorijos gyvenimą. Net ir tada, Mickevičiaus įsivaizdavimu, jie būtų tam tikru mastu tokie patys laisvi žmonės – nebėgantys paskui minią, priešiški savivalei ir svarbiausia – vienas kitą palaikantys, ginantys bičiuliai.